

بررسی تحلیلی مفهوم سلاح‌های کشتار جمعی و تطبیق آن بر دیدگاه اسلامی با تأکید بر آرای مقام معظم رهبری امام خامنه‌ای (مدظله العالی)

حسن عبدی^۱

استادیار گروه فلسفه دانشکده فلسفه و اخلاق دانشگاه باقرالعلوم (ع)

محمد جواد هاشمی

دکترای دین پژوهی دانشگاه ادیان و مذاهب

(تاریخ دریافت: ۹۵/۳/۱۷ - تاریخ تصویب: ۹۵/۱۰/۲۸)

چکیده

در این مقاله با استفاده از روش توصیفی-اسنادی، تلاش شده است ضمن بررسی مؤلفه‌های سلاح‌های کشتار جمعی، تعریفی جامع از سلاح‌های کشتار جمعی ارائه شود. در ادامه برخی ابعاد سلاح‌های کشتار جمعی مطابق با معیار ارائه شده، بر اساس آراء دین‌شناختی مقام معظم رهبری امام خامنه‌ای (مدظله العالی) بررسی شده است. بر اساس یافته‌های پژوهش منظور از سلاح‌های کشتار جمعی سلاح‌هایی است که به صورت مستقیم یا غیرمستقیم از راه تخریب محیط زیست یا تخریب سازه‌های ساخت بشر به انسان‌ها آسیب می‌رساند و این آسیب‌رساندن برگشت‌ناپذیر است یعنی امکان ترمیم و بهبود به وضع اولیه را ندارد یا به کشتار گروهی انسان‌ها منجر می‌شود و نمی‌توان در کاربرد این سلاح‌ها و آسیب‌رسانی آن‌ها میان نظامیان و غیرنظامیان تفکیکی داشت؛ به گونه‌ای که هرگاه از این سلاح‌ها استفاده می‌شود در کنار نظامیان، شمار بسیاری از غیرنظامیان هم کشته می‌شوند یا آسیب می‌بینند. همچنین بررسی بیانات مقام معظم رهبری امام خامنه‌ای (مدظله العالی) نشان می‌دهد که از نظر ایشان استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی نه تنها به کشتار و تخریب گسترده منجر می‌شود؛ بلکه میان آحاد ملت، نظامی و غیرنظامی، کوچک و بزرگ، زن و مرد و کهنسال و خردسال تمایزی قائل نمی‌شود و آثار ضدبشری آن مرزهای سیاسی و جغرافیایی را در می‌نوردد؛ حتی به نسل‌های بعدی نیز خسارت‌های جبران‌ناپذیر وارد می‌سازد؛ بنابراین هرگونه استفاده و حتی تهدید به استفاده از این سلاح، نقض جدی مسلم‌ترین قواعد بشردوستانه و مصداق بارز جنایت جنگی به‌شمار می‌آید و به لحاظ شرعی حرام است.

واژگان کلیدی

سلاح‌های شیمیایی، سلاح‌های کشتار جمعی، سلاح‌های میکروبی، سلاح‌های هسته‌ای، مقام معظم رهبری.

مقدمه

سلاح‌های کشتار جمعی، جنگ‌افزارهایی هستند که برای انسان و هر موجود زنده‌ای بیشترین خطر را به دنبال دارند. خطر آن‌ها علاوه بر نسل امروز، نسل‌های آینده را نیز تهدید می‌کند؛ زیرا هم قدرت تخریب آن‌ها بسیار وسیع است و هم تا مدت‌ها اثرات مخرب آن‌ها محیط زیست را به مخاطره می‌اندازد. تاکنون کشورهای زیادی خسارت‌های ناشی از این نوع سلاح‌ها را متحمل شده‌اند. کشور ما ایران خود از آسیب‌دیدگان این نوع سلاح‌هاست. در طول دفاع مقدس بسیاری از رزمندگان و حتی غیرنظامیان با حملات شیمیایی رژیم بعث عراق مصدوم شدند یا به شهادت رسیدند؛ بنابراین صدمات جبران‌ناپذیر آن‌ها بسیار گسترده است. از این رو، ارائه تبیینی دقیق از مفهوم و گستره این نوع سلاح‌ها ضروری است.

بیان مسئله

از اواخر قرن نوزدهم به این سو مسئله «سلاح‌های کشتار جمعی»^۱ در کانون توجه پژوهشگران، نویسندگان و سیاست‌مداران قرار گرفته است. از نشانه‌های این توجه می‌توان به تدوین قوانین و کنوانسیون‌های متعددی برای منع گسترش سلاح‌های کشتار جمعی، برگزاری همایش‌ها و نشست‌های بین‌المللی و تأسیس انجمن‌های مختلف برای مبارزه با این گونه سلاح‌ها اشاره کرد.

مسئله «سلاح‌های کشتار جمعی» را می‌توان از ابعاد مختلفی بررسی کرد؛ می‌توان از منظر حقوقی صرف به آن نگریست: حقوق بشر، حقوق بین‌الملل، منابع حقوق و... برای نمونه می‌توان حکم تولید و کاربرد سلاح‌های کشتار جمعی را از قوانین و مقررات بین‌المللی استخراج کرد. همچنین می‌توان از ابعاد اخلاقی، فقهی، اجتماعی، زیست‌محیطی و حتی نظامی به این مسئله نگریست؛ اما آنچه بیش از همه این بررسی‌ها اهمیت دارد، مفهوم‌شناسی «سلاح‌های کشتار جمعی» است. تا زمانی که تصویر روشنی از چیستی سلاح‌های کشتار جمعی در دست نباشد، هرگونه بررسی در این زمینه با مشکلات اساسی روبه‌رو خواهد شد. از این رو، گام نخست در هرگونه پژوهش درباره سلاح‌های کشتار جمعی، تمرکز بر مفهوم‌شناسی آن است. با وجود اهمیت مسئله «سلاح‌های کشتار جمعی» و توجه اندیشمندان به این مسئله ابهامات زیادی در مفهوم‌شناسی سلاح‌های کشتار جمعی وجود دارد (Wirtz, 2005: ix). ابهاماتی از این دست: ملاک در کشتار جمعی بودن سلاح چیست؟ آیا می‌توان سلاح‌های کشتار جمعی را بر اساس بیان مصادیق آن مشخص ساخت؟ در این صورت آیا این گونه سلاح‌ها به

1. Weapons of Mass Destruction

سلاح‌های هسته‌ای^۱ محدود می‌شود؟ یا سلاح‌های بیولوژیک^۲ و شیمیایی^۳ را نیز شامل می‌شود؟ این پرسش‌ها را می‌توان در قالب این پرسش اصلی طرح کرد: مفهوم دقیق «سلاح‌های کشتار جمعی» چیست؟ به بیان دیگر، شروط (مؤلفه‌های) لازم و کافی برای شکل‌گیری مفهوم سلاح‌های کشتار جمعی چیست؟

در ادامه این نوشتار، با تمرکز بر این پرسش و با استفاده از روش توصیفی-اسنادی تلاش خواهد شد تا با مراجعه به متون و منابع مربوط مفهوم دقیق «سلاح‌های کشتار جمعی» استخراج شود. همچنین برای کاربردی‌ساختن پژوهش، آرا و اندیشه‌های دین‌شناختی مقام معظم رهبری حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی) درباره این موضوع بررسی خواهد شد. افزون بر این، نگاهی تطبیقی به مسئله نیز مطرح می‌شود.

مفهوم‌شناسی سلاح‌های کشتار جمعی

پیش از طرح مفهوم‌شناسی لازم است به ضرورت بحث نگاهی داشته باشیم. از این‌رو، در ادامه نخست به مسئله ضرورت بحث می‌پردازیم.

ضرورت و تاریخچه بحث

اگرچه امروزه مسئله سلاح‌های کشتار جمعی و پرداختن به ابعاد گوناگون آن اهمیت خاصی دارد؛ ولی مفهوم دقیق سلاح‌های کشتار جمعی و گستره دامنه آن ابهامات متعددی دارد که برای گریز برخی از دولت‌ها (با وجود تولید سلاح‌های کشتار جمعی) از قوانین محدودکننده حقوق بین‌المللی بشردوستانه دستاویزی می‌شود. از این‌رو، تبیین دقیق اصطلاح «سلاح‌های کشتار جمعی» ضروری است تا با توجه به این ضابطه جنگ‌افزارهای نوین به لحاظ کشتار جمعی بودن یا نبودن ارزیابی شوند و در وضع قوانین بین‌المللی به کمک منع تولید، گسترش و کاربرد سلاح‌های کشتار جمعی آیند.

برخی نویسندگان معتقدند که نخستین بار اصطلاح «سلاح‌های کشتار جمعی» را «رافائل لومکن» (۱۹۰۰-۱۹۵۹) در سال ۱۹۴۴ برای نشان‌دادن سفاکی‌های نازی‌ها در اروپا بیان کرد (اردبیلی، ۱۳۶۸: ۳۹) و از قتل عام ارمنیان در امپراتوری عثمانی در سال ۱۹۱۵ به‌عنوان نمونه‌ای از این نوع کشتار برنامه‌ریزی‌شده، یعنی نسل‌کشی نام برد (Genocidal.ir 1394/2/9).^۴ برخی دیگر احتمال داده‌اند که نخستین بار رئیس‌جمهور آمریکا «هری تورمن»^۵ و «مکنزی

1. Nuclear
2. Biological
3. Chemical
4. <http://genocidal.ir/index.phpoption.com>
5. Harry truman

کینگ^۱ نخست‌وزیر کانادا در ۱۵ نوامبر ۱۹۴۵ در بیانیه بمب هسته‌ای این اصطلاح را به کار برده‌اند (Hashemi, 2004: 16). دو سند مهم در زمینه «حقوق بشردوستانه» وجود دارد که عموماً برای منع به‌کارگیری سلاح‌های کشتار جمعی به آن‌ها استناد می‌شود. این دو سند عبارت‌اند از: ۱. کنوانسیون‌های ژنو ۱۹۴۹ و پروتکل‌های الحاقی ۱۹۷۷؛ ۲. کنوانسیون‌های لاهه مقررات ناظر بر حقوق و عرف جنگ زمینی، اکتبر ۱۹۰۷. در کنوانسیون ژنو آمده است: «در هر درگیری مسلحانه، حق طرف‌های درگیری در انتخاب روش‌ها و وسائل جنگی نامحدود نیست» (سیاه‌رستی، ۱۳۸۳: ۴۶). در کنوانسیون لاهه چنین ذکر شده است: «حق نیروهای متخاصم در به‌کارگیری ابزاری برای صدمه به دشمن نامحدود نیست» (رضائیان، ۱۳۸۳: ۳۰-۳۱)؛ سپس هر دو سند انواع جنگ‌افزارهای ممنوعه را توضیح می‌دهند. با وجود توجه زیاد این دو سند بر سلاح‌های ممنوعه در هیچ‌یک از آن‌ها تعبیر سلاح کشتار جمعی به کار نرفته است؛ بنابراین برای به‌دست‌آوردن مفهوم سلاح کشتار جمعی استناد به این دو سند بین‌المللی در دستیابی به مفهوم سلاح کشتار جمعی خیلی مفید نخواهد بود.

نخستین سند بین‌المللی که در آن به‌صراحت از واژه «کشتار جمعی» استفاده شده است، کیفرخواست ۱۸ اکتبر ۱۹۴۵ علیه جنایت‌کاران آلمانی جنگ در دادگاه نورنبرگ است. در این سند چنین آمده است که سران نازی «با پرداختن به کشتار جمعی عمدی یا پیاپی یا به‌عبارت دیگر با تن‌دادن به نابودی گروه‌های نژادی و ملی از میان جمعیت غیرنظامی بعضی سرزمین‌های اشغالی به منظور نابودی نژاد یا طبقات مشخصی از جمعیت و گروه‌های ملی، نژادی یا دینی...» برتری‌جویی نژاد ژرمن را به‌منصب ظهور رساندند (اردبیلی، ۱۳۶۸: ۴۰-۴۱). در ۲ نوامبر ۱۹۴۶ مجمع عمومی سازمان ملل متحد در پی سخنان سه کشور، هند، پاناما، کوبا تلاش گسترده‌ای را آغاز کرد که بعد از محاکمات نورنبرگ سرفصل جدیدی در همکاری بین‌المللی به‌منظور مبارزه با جرائم علیه بشریت به‌شمار می‌آمد. نتیجه این تلاش، صدور قطعنامه‌ای بود که مفاد آن بر حسب پیشنهاد ششمین کمیسیون مجمع عمومی تنظیم شده بود. در این قطعنامه (شماره ۹۶ i) که در ۱۱ دسامبر ۱۹۴۶ صادر شد مجمع عمومی سازمان ملل درباره کشتار جمعی به‌صراحت اعلام می‌دارد: «کشتار جمعی یعنی انکار حق حیات تمام گروه‌های انسانی، همان‌گونه که آدم‌کشی یعنی انکار حق حیات فرد، چنین انکاری وجدان بشر را متأثر می‌کند و خسران بزرگی به بشر وارد می‌آورد. بدین ترتیب از دستاوردهای فرهنگی یا از دستاوردهای دیگر چنین گروه‌هایی محروم می‌ماند. کشتار جمعی مغایر قانون اخلاقی و همچنین مغایر روح و اهداف سازمان ملل است» (اردبیلی، ۱۳۶۸: ۴۸). مجمع عمومی سازمان ملل در ۲۱ نوامبر ۱۹۴۷ در قطعنامه ۱۸۰ اعلام می‌دارد: «کشتار جمعی جنایت بین‌المللی محسوب می‌شود و در سطح

1. Mackenzie King

ملی و بین‌المللی برای افراد و دولت‌ها مسئولیتی ایجاد می‌کند» (اردبیلی، ۱۳۶۸: ۴۲). سپس در ۹ دسامبر ۱۹۴۸، سازمان ملل متحد «کنوانسیون جلوگیری از نسل‌کشی و مجازات آن» را تصویب کرد.

معنای سلاح‌های کشتار جمعی

برای مفهوم‌شناسی، نخست مفهوم لغوی این اصطلاح را توضیح می‌دهیم. در ادامه معنای اصطلاحی آن را واکاوی می‌کنیم. سلاح‌های کشتار جمعی در زبان انگلیسی Mass Distraction و Massacres Weapons^۱ تعبیر می‌شود؛ واژه Mass به معنای «توده» و یا «جمع» است (Oxford, 2006). واژه Genocid متشکل از ریشه یونانی Genos به معنای نژاد یا قوم، و ریشه لاتینی Cide به معنای کشتن است. در زبان عربی از سلاح‌های کشتار جمعی به «اسلحه الدمار الشامل» تعبیر می‌کنند. «الدمار» به معنای هلاکت و قتل است و «الشامل» به معنای «عام»، «جمع» است. گاهی تعبیر «سلاح‌های غیرمتعارف» یا Unconventional Weapons برای سلاح‌های کشتار جمعی به کار می‌رود و منظور به کارگیری جنگ‌افزارهایی است که در حقوق بین‌المللی بشردوستانه استفاده از آنها ممنوع است. این سلاح‌ها عموماً در سه دسته «هسته‌ای»، «شیمیایی» و «بیولوژیک» طبقه‌بندی می‌شوند.

منظور از سلاح‌های کشتار جمعی و ممنوعیت تولید، انباشت و به کارگیری سلاح‌های کشتار جمعی این است که دولت‌ها در مخاصمات خود مجاز نیستند از هر جنگ‌افزاری برای رسیدن به اهداف خود استفاده کنند و همانگونه که در کنوانسیون ژنو ۱۹۴۹ آمده: «در هر درگیری مسلحانه، حق طرف‌های درگیری در انتخاب روش‌ها و وسائل جنگی نامحدود نیست» (سیاه‌رستی، ۱۳۹۳: ۴۵). به بیان دیگر، دولت‌ها مجاز نیستند از جنگ‌افزارهایی که ویژگی‌های خاصی دارند در مخاصمات خود استفاده کنند. در بیان ویژگی‌هایی که یک جنگ‌افزار را به جنگ‌افزار کشتار جمعی تبدیل می‌کند، نظرات مختلفی وجود دارد که هدف اصلی مقاله حاضر تبیین آن ویژگی‌ها و دستیابی به تعریف جامع سلاح‌های کشتار جمعی است.

مفهوم مرکزی این تعبیر، کلمه «جمع» است. این کلمه در علوم مختلف معانی مختلفی دارد برای نمونه در قواعد نگارش زبان عربی یک نفر را «مفرد»، دو نفر را «مثنی» و سه نفر و بیشتر را «جمع» محسوب می‌کنند (شرتونی، ۱۴۲۲، ج ۲: ۸۹)، در علم منطق^۲ و ریاضیات^۳ بیش از یکی را جمع می‌دانند (نبوی، ۱۳۸۳: ۵۰ و طوسی، ۱۳۸۱: ۳۰).

1. Weapons Genocid
2. Logic
3. Mathamitic

حال پرسش این است که مراد از «جمعی» در سلاح‌های کشتار جمعی چیست؟ آیا قواعدی که در این علوم (ریاضی، منطق و زبان عربی) جاری است در خصوص سلاح‌های کشتار جمعی هم به کار می‌رود؟ با تأمل در مفاهیمی که این علوم برای «جمع» در نظر می‌گیرند و بررسی آن‌ها می‌توان به این نتیجه رسید که حمل مفهوم «جمعی» که در این علوم بیان شد بر سلاح‌های کشتار جمعی صحیح نیست؛ چراکه با اعمال این معانی، «هفت‌تیر» و «سلاح‌های کمربندی» نیز جزء سلاح‌های کشتار جمعی محسوب می‌شود؛ در حالی که هیچ یک از اندیشمندان «سلاح کمربندی» را سلاح کشتار جمعی نمی‌دانند.

مورد سلبی

این مقاله هر کشتار جمعی را بررسی نمی‌کند؛ برای نمونه، قبیله «توتسی»ها با دولت و «هوتویی»های کشور رواندا سال‌ها در حال جنگ بودند و این باور وجود داشت که «ما هوتویی‌ها باید متحد شویم و رواندا را از شر این سوسک‌های توتسی خلاص کنیم» (باگیزا، ۱۳۸۶: ۹۳). توتسی‌ها به شکل بی‌رحمانه‌ای مورد کشتار جمعی واقع شدند؛ به شکلی که ایلی باگیزا می‌گوید: «با دیدن دو انسان زنده توتسی که هنوز نفس می‌کشیدند، خوشحال شدیم» (باگیزا، ۱۳۸۶: ۲۱۸). مسئولان دولت رواندا به هوتویی‌ها می‌گفتند: «هرجا توتسی دیدند بدون هیچ سؤال و جوابی آن‌ها را بکشند. ... بنابراین در هر لحظه قمه‌های شما باید آماده باشد تا به محض دیدن آن مارها آن‌ها را دونیم کنید. حتی بهتر است اسلحه داشته باشید و به آن‌ها شلیک کنید. اگر هم اسلحه ندارید، دولت در اختیارتان خواهد گذاشت. اگر در حال کارکردن در مزرعه متوجه شدید یک زن توتسی در میان بوته‌ها به بچه‌اش شیر می‌دهد، این فرصت طلایی را از دست ندهید، اسلحه‌تان را بردارید و به او شلیک کنید و با آگاهی از این موضوع که وظیفه‌تان را انجام داده‌اید، به سر کارت‌تان برگردید. در ضمن کشتن بچه را فراموش نکنید؛ زیرا هر بچه مار هم خودش یک مار است، پس او را نیز بکشید» (باگیزا، ۱۳۸۶: ۲۱۰). این کشتار که ناشی از تبعیض نژادی است بر اساس قوانین بین‌المللی و نظر برخی از نویسندگان (Nwana, 2005: 1) کشتار جمعی محسوب می‌شود؛ ولی از آنجا که بحث ما در سلاح و جنگ‌افزار است نمونه‌هایی چون این را بررسی نمی‌کنیم.

دیدگاه‌ها درباره مؤلفه‌های کشتار جمعی بودن (یک) سلاح

نظرات مختلفی در ملاک و مؤلفه‌های کشتار جمعی شدن سلاح مطرح است که در ادامه آن‌ها را بیان و بررسی می‌کنیم:

۱. برخی این ویژگی‌ها را برای سلاح‌های کشتار جمعی بر می‌شمارند: ۱. قدرت تخریب زیاد داشته باشند؛ ۲. بدون تفکیک نظامیان از غیرنظامیان به ناپودی هر دو قشر بینجامند. مصادیق این سلاح از این قرار است: شیمیایی، میکروبی، هسته‌ای و رادیو اکتیو (فاضل لنکرانی، ۱۳۹۲: ۱۰).

نقد: این تعریف از این نظر امتیاز دارد که مفهوم «جمعی» را به درستی به کار برده است؛ ولی اشکالاتی بر آن وارد است: الف) ممکن است سلاح‌هایی در آینده کشف شود که کشتار جمعی باشند؛ اما نه شیمیایی باشند نه میکروبی، نه هسته‌ای و نه رادیو اکتیو؛ بنابراین منحصر دانستن مصادیق کشتار جمعی در موارد مذکور از دقت تعریف می‌کاهد؛ ب) این ملاک هیچ اشاره‌ای به تخریب محیط زیست ندارد، در حالی که از موارد بسیار مهم در آسیب‌رسانی سلاح‌های کشتار جمعی، آسیب‌رسانی به محیط زیست است (علیدوست، ۱۳۹۲: ۹؛ ج) واژه «قدرت تخریب زیاد» ابهام دارد و مشخص نیست منظور از «قدرت تخریب زیاد» چه قدرتی است و چه مقدار تخریب را تخریب زیاد می‌گویند.

۲. حقوق‌دان فرانسوی «دون دیو دووایر» معتقد است که کشتار جمعی به سه صورت تجلی می‌یابد: الف) صدمه زدن به حیات، تندرستی یا تمامیت جسمانی انسان که از آن با نام «آدم‌کشی جمعی»^۱ یاد می‌کنند؛ ب) آسیب زدن به رشد و شکوفایی گروه انسانی با توسل به اعمالی مانند سقط جنین و سترون‌سازی که آن را «زیست‌کشی جمعی»^۲ می‌نامند؛ ج) منع به‌کارگیری زبان قومی و لطمه زدن به فرهنگ ملی که از آن با عنوان «فرهنگ‌کشی جمعی» نام می‌برد (اردبیلی، ۱۳۸۶: ۵۱).

بررسی: در این تعریف از واژه «جمعی» به درستی استفاده نشده و تفکیکی میان نظامیان و غیرنظامیان قائل نشده است (فاضل لنکرانی، ۱۳۹۲: ۹-۱۰). دیگر آنکه اگرچه به لحاظ فرهنگی می‌توان اصطلاح فرهنگ‌کشی جمعی را به کار برد؛ اما از دیدگاه علوم نظامی، منع به‌کارگیری زبان قومی، کشتار جمعی محسوب نمی‌شود.

۳. برخی از حقوق‌دانان با استفاده از مادهٔ دوم کنوانسیون^۳ کشتار جمعی را متوجه از بین بردن حیات یک گروه ملی، قومی و نژادی یا دینی می‌دانند و معتقدند که کشتار جمعی را انگیزهٔ کشتار محقق می‌کند نه هدف عمل که کشتار باشد؛ بنابراین می‌گویند: به موجب این کنوانسیون کشتار جمعی زمانی قابل تعقیب است که مرتکب، تحت تأثیر احساسات ناشی از

1. Genocide Physique

2. Genocide Biologique

۳. کنوانسیون جلوگیری از کشتار جمعی و مجازات آن، مصوب ۹ دسامبر ۱۹۴۸ مجمع عمومی سازمان ملل متحد.

برتری‌جویی گروهی دست به جنایت زده باشد که ملیت، قومیت، نژاد و مذهب محرک آن است (اردبیلی، ۱۳۸۶: ۵۶).

نقد و بررسی: اگر چه در برخی موارد به کشتاری که ناشی از برتری‌جویی قومی و نژادی باشد کشتار جمعی گفته می‌شود؛ لزوماً هر کشتاری را که برگرفته از حس برتری‌جویی قومی و نژادی باشد را نمی‌توان کشتار جمعی دانست. برای نمونه اگر یک فرد انسانی با نگاه قومی و نژادی به قتل شهروندی اقدام کند، این قتل کشتار جمعی محسوب نمی‌شود؛ از سوی دیگر، ممکن است کشتار برگرفته از حس قومی نژادی کشتار جمعی باشد، ولی ابزار و جنگ‌افزارهای به کار گرفته شده در آن جنگ‌افزار کشتار جمعی نباشد. در این صورت این ملاک و این تعریف از نظر موضوعی خارج از بحث مقاله خواهد بود.

۴. برخی به هرگونه سیستم تسلیحاتی نامتعارف که باعث کشته شدن و انهدام در مقیاس بزرگ شود، «تسلیحات کشتار جمعی» می‌گویند (لطیفان، ۱۳۸۸: ۱۹۷).

نقد: الف) در این تعریف فقط به انهدام و کشتار اشاره شده است و آسیب‌هایی که به مرگ منجر نمی‌شود، چون عقیم‌سازی، معلولیت و... را در بر نمی‌گیرد؛ ب) به محیط زیست و تخریب آن هیچ اشاره‌ای ندارد؛ ج) واژه «در مقیاس بزرگ» ابهام دارد و دقیقاً مشخص نیست که مقیاس بزرگ شامل چه مقیاس‌هایی است.

۵. برخی معتقدند که سلاح‌هایی سلاح کشتار جمعی هستند که ویژگی‌های بارز آن‌ها این است که بتوانند عده زیادی را نابود کنند. از این‌رو، به این سلاح‌ها، سلاح کشتار جمعی می‌گویند (حکمت‌نیا، ۱۳۹۲: ۵۴). به علاوه، توان مدیریت و تفکیک نظامیان از غیرنظامیان توسط به‌کارگیرندگان آن وجود نداشته باشد (حکمت‌نیا، ۱۳۹۲: ۶۱). همچنین عنصر اراده کاربران و میزان تحقق نتیجه و تخریب بر اساس اراده در برخی از سلاح‌های کشتار جمعی وجود ندارد؛ برای نمونه در سلاح‌های هسته‌ای نتیجه هر چقدر که سهمگین باشد؛ اما پیش‌بینی‌پذیر است؛ ولی سلاح‌های شیمیایی و بیولوژیک چنین نیستند، در این سلاح‌ها علاوه بر اراده به‌کارگیرندگان آن در تخریب و کشتار، نتیجه مدنظر، به امور آب‌وهوایی نیز بستگی دارد که این امور از کنترل مهاجم خارج است (حکمت‌نیا، ۱۳۹۲: ۵۹).

نقد: الف) به نظر می‌رسد که این تعریف هم با وجود ویژگی‌های مثبتی که دارد، پذیرفتنی نیست؛ زیرا اینکه گفته شده «برخی از سلاح‌های کشتار جمعی تابع اراده نیستند»، سخنی دقیق و پایدار نیست؛ چراکه با پیشرفت علم، بشر بر شرایط تسلط کامل دارد و می‌تواند به دقت مسائل پیش رو را پیش‌بینی کند؛ ب) بنابر نظر نگارنده تعریف که می‌گوید: «تخریب سلاح‌های بیولوژیک و شیمیایی تابع شرایط آب‌وهوایی است؛ ولی سلاح‌های هسته‌ای چنین نیستند»، این اشکال وارد است که عوارض سلاح‌های هسته‌ای نیز بی‌تأثیر از شرایط آب‌وهوایی نیست و

ابرقارچی که پس از انفجار هسته‌ای ایجاد می‌شود می‌تواند تا ارتفاع ۸۰ هزار پا در جو بالا برود و افراد را در کیلومترها دورتر از منطقه انفجار به رادیو اکتیو آلوده کند (فولر، ۱۳۸۲: ۶۷) و آب‌وهوا در پراکندگی این ابرقارچی تأثیر زیادی دارد؛ (ج) در تعریف، واژه «عدهٔ زیادی» آمده است که ابهام دارد و تفسیرپذیر به تعداد افراد متعدد است؛ (د) فقط به کشتار و نابودی پرداخته و دیگر عوارض سلاح‌های کشتار جمعی را نادیده گرفته است.

۶. برخی منابع، سلاح‌های کشتار جمعی را معادل سلاح‌های نامتعارف^۱ می‌دانند و معتقدند که سلاح‌های کشتار جمعی سلاح‌هایی هستند که موجب تخریب و اتلاف گستردهٔ اموال و نفوس می‌شود (Oxford, 2006). برخی قید دیگری را هم اضافه می‌کنند و آن اینکه وقوع خسارت گسترده، ناشی از تنها یک سلاح و دقیقاً در لحظه باشد. برخلاف سلاح‌های غیرمتعارف که برای تخریب فراوان لازم است میزان زیادی از سلاح و در دفعات متعدد به کار رود.

نقد و بررسی: الف) سلاح‌های متعارف هم موجب تخریب و اتلاف وسیع اموال و نفوس می‌شوند، چنین نیست که تخریب و کشتار را تنها سلاح‌های کشتار جمعی ایجاد کنند؛ (ب) قید «گسترده» ابهام دارد و دامنهٔ آن دقیقاً مشخص نیست؛ (ج) امروزه سلاح‌های غیرمتعارف سه مصداق معروف دارد «هسته‌ای»، «شیمیایی» و «میکروبی» که ویژگی «ایجاد خسارت گسترده تنها توسط یک سلاح و در لحظه» تنها بر سلاح‌های هسته‌ای صدق می‌کند و سلاح‌های بیولوژیک و شیمیایی را در بر نمی‌گیرد (Jeannie L. Kerry M. Kartchner, Jeffrey A; 2009: 5)؛ چرا که سلاح‌های بیولوژیک و شیمیایی برای ایجاد کشتار و عارضه نیاز به زمان دارند، هرچند این زمان کوتاه باشد؛ ولی عموماً قادر به کشتن در لحظه نیستند.

۷. برخی سلاح‌های کشتار جمعی را همان سلاح‌های «هسته‌ای» «شیمیایی» «میکروبی» می‌دانند (1: 2005: Nwanna & 18: 2004: Hashemi).

نقد: الف) هرچند این سه سلاح نمونه‌های بارز سلاح کشتار جمعی هستند؛ ولی سلاح‌های کشتار جمعی به این سه سلاح محدود نیستند؛ (ب) این تعریف، تعریف به مصداق است و بیانگر ملاک کشتار جمعی نیست؛ (ج) با پیشرفت علم سلاح‌های جدیدتری تولید می‌شوند که همان ویژگی کشتار جمعی را دارند؛ ولی تعریف به مصداق از آنجایی که مصداق سلاح‌های کشتار جمعی را نام برده است، شامل آن‌ها نمی‌شود.

۸. برخی معتقدند که سلاح‌های کشتار جمعی سلاح‌هایی هستند که کاربست آن، شمار بسیار زیادی از انسان‌ها را بدون تفکیک و مهارناشده از بین می‌برد و خسارت فراوانی به سازه‌های ساخت بشر و محیط زیست وارد می‌سازد (علیدوست، ۱۳۹۲: ۹).

1. Unconventional Weapons

نقد و بررسی: الف) این تعریف نسبت به تعاریف قبل امتیازاتی دارد و به تفکیک نظامیان از غیرنظامیان و محیط زیست توجه کافی داشته است؛ اما واژه‌های «شمار بسیار زیادی» و «خسارت فراوان» ابهام دارند که در تعریف آمده‌اند؛ ب) فقط شامل کشتار می‌شود و آسیب‌های دیگر به انسان را در بر نمی‌گیرد که به قتل منجر نمی‌شود.

۹. تعریف دیگری می‌گوید سلاح‌های کشتار جمعی سلاح‌هایی هستند که تلفات و خسارات زیادی برجای می‌گذارند و این سلاح‌ها منحصر در سلاح‌های هسته‌ای، شیمیایی و بیولوژیک هستند: «سلاح‌های هسته‌ای، شیمیایی و بیولوژیک به دلیل اینکه می‌توانند بحران‌های بسیار شدیدی ایجاد کنند و تلفات و خسارت‌های زیادی را برجای بگذارند، به سلاح‌های کشتار جمعی شهرت دارند» (پورحیدری و خاتمی، ۱۳۸۶: ۱۵).

نقد و بررسی: الف) واژه «تلفات و خسارت‌های زیاد» ابهام دارد؛ ب) سلاح‌های کشتار جمعی را در سه سلاح هسته‌ای شیمیایی و میکروبی منحصر می‌داند، در حالی که این سه سلاح در حال حاضر تنها نمونه‌هایی از سلاح کشتار جمعی هستند؛ ج) واژه «بحران‌های بسیار شدید» ابهام دارد و قابلیت تفسیر به معانی مختلف را دارد.

۱۰. برخی تعریفی را که در کنوانسیون جلوگیری از کشتار جمعی و مجازات آن مصوب ۹ دسامبر ۱۹۴۸ مجمع عمومی سازمان ملل متحد آمده است را به‌عنوان تعریف سلاح‌های کشتار جمعی بر می‌گزینند. «کشتار جمعی یکی از این اعمال است که به نیت نابودی تمام یا گروه ملی، قومی، نژادی یا مذهبی ارتکاب شود: ۱. قتل اعضا آن گروه؛ ۲. صدمه شدید نسبت به سلامت جسمی یا روحی افراد آن گروه؛ ۳. قراردادن عمدی گروه در معرض وضعیت‌های زندگی نامناسبی که منتهی به زوال قوای جسمی کلی یا جزئی آن بشود؛ ۴. اقداماتی که به‌منظور جلوگیری از تولیدمثل آن گروه صورت گیرد؛ ۵. انتقال اجباری اطفال آن گروه به گروه دیگر».

در این کنوانسیون برای تحقق «کشتار جمعی» سه شرط ذکر می‌شود. دو شرط نخست رکن مادی جرم و شرط سوم رکن معنوی آن را تشکیل می‌دهد. در واقع برای آنکه جرم کشتار جمعی به‌وقوع بپیوندد باید نخست اعمال تعدی‌آمیز علیه یک «گروه انسانی» سازمان یابد؛ سپس این اعمال از نوع اعمالی باشد که در ماده ۲ احصا شده است و درنهایت این اعمال «به قصد» خاصی ارتکاب یافته باشد (اردبیلی، ۱۳۸۶: ۴۶).

نقد و بررسی: این تعریف نسبت به تعاریف گذشته جامعیت خوبی دارد و ابعاد جسمانی و روحی‌روانی آدمیان را در بر می‌گیرد؛ اما خالی از نواقص نیست. برخی کاستی‌های تعریف عبارت‌اند از: الف) همهٔ بندها و مؤلفه‌ها را بر نیت کشتار جمعی مبتنی کرده است. اگر سلاحي با قابلیت مذکور (در کنوانسیون جلوگیری از کشتار جمعی) تولید شود؛ اما به نیت کشتار

جمعی نباشد، بر اساس این تعریف سلاح کشتار جمعی محسوب نمی‌شود؛ ب) از آنجا که نیت مسئله‌ای درونی، باطنی و فردی است، هیچ ملاکی برای کشف نیت و هدف وجود ندارد. ۱۱. برخی دیگر با وجود باور به پرمناقشه بودن تعریف سلاح‌های کشتار جمعی، تعریف کنگره آمریکا برای سلاح‌های کشتار جمعی را بر می‌گزینند. کنگره آمریکا سلاح‌های کشتار جمعی را چنین تعریف می‌کند: «هر جنگ‌افزار یا وسیله‌ای که بخواهد یا قابلیت این را داشته باشد که پس از پرتاب موجب مرگ یا آسیب شدید به بدن شمار درخور توجهی از انسان‌ها شود و یا اشعه، پرتوی رادیو اکتیو یا گاز و سم شیمیایی موجودات زنده را دچار مرض و ناخوشی کند» (Wirtz, 2005: ix).

نقد: این تعریف خوب است؛ اما فقط آسیب‌های مستقیم انسان و موجودات زنده را بیان کرده است و به آسیب‌های غیرمستقیم و تخریب محیط زیست اشاره‌ای ندارد.

۱۲. برخی دیگر، تنها مصداق سلاح‌های کشتار جمعی را سلاح‌های هسته‌ای می‌دانند (موسویان و دیگران، ۱۳۸۷: ۲۱۶) و هنگامی که از سلاح‌های کشتار جمعی سخن می‌گویند تنها به بیان سلاح‌های هسته‌ای می‌پردازند.

۱۳. در تعریف دیگر چنین آمده است: «سلاح کشتار جمعی به جنگ‌افزایی می‌گویند که قابلیت برجای گذاشتن تلفات انسانی در مقیاس بسیار گسترده را داشته باشد که شامل سلاح‌های هسته‌ای، بیولوژیک، شیمیایی و رادیولوژیک است» (جعفری، ۱۳۸۸: ۱۳۴).

نقد: این تعریف با وجود بیان جامع در مصادیق امروزه سلاح‌های کشتار جمعی، به لحاظ جامعیت در تعریف نقص دارد: الف) با چشم‌پوشی از آسیب‌هایی که به قتل انسان‌ها منجر نمی‌شود این تعریف فقط به تلفات انسانی اشاره می‌کند و آسیب‌هایی مغفول مانده است که به نباتات، حیوانات، محیط زیست و سازه‌های ساخت بشر وارد می‌آورد؛ ب) واژه «در مقیاس بسیار گسترده» ابهام دارد و به معانی و مفاهیم متعدد قابل تفسیر است.

پس از ذکر تعاریف متعدد از سلاح‌های کشتار جمعی و بررسی آن تعاریف، این پرسش مهم مطرح است که منظور از «جمع» در سلاح‌های کشتار جمعی چیست؟ آیا منظور از «جمع»، جمع در برابر «مفرد» یا «مثنی» است؟ یا باید معانی دیگری را از این واژه طلب کرد. می‌توانیم این پاسخ را بیان کنیم: مراد از «جمعی» در سلاح‌های کشتار جمعی، «جمع» در برابر «مفرد» و «مثنی» نیست؛ بلکه مراد جمع میان «نظامیان» و «غیرنظامیان» است (حکمت‌نیا، ۱۳۹۲: ۵۹). به این معنا که هنگام به‌کارگیری این سلاح نمی‌توان میان نظامیان از غیرنظامیان تفکیک کرد.

ممکن است پرسش دیگری طرح شود که هر سلاحی امکان از بین بردن نظامیان و غیرنظامیان را دارد و خیلی دقیق نمی‌توان مشخص کرد که این سلاح مختص نظامیان است و

تنها نظامیان و نیروهای مسلحی که اقدام به جنگ کرده‌اند را نابود خواهد کرد؛ بنابراین تمامی سلاح‌ها سلاح‌های کشتار جمعی محسوب می‌شوند. در پاسخ باید گفت نگارنده نیز با این نظر که هر سلاحی امکان از بین بردن نظامیان و غیرنظامیان را دارد، موافق است؛ اما سلاحی را سلاح کشتار جمعی می‌داند که اغلب کاربرد آن کشتار نظامیان و غیرنظامیان بدون قابلیت تفکیک باشد، اگرچه در موارد خاص و شرایط خاص بتواند تنها نظامیان را از بین ببرد. با ملاحظه این پاسخ‌ها و توجه به کاربرد غالب و حداکثری سلاح می‌توان سلاح‌های کشتار جمعی را چنین تعریف کرد:

«سلاح‌های کشتار جمعی، سلاح‌هایی هستند که هنگام به‌کارگیری آن‌ها برای اهداف نظامی و کشتار گروهی انسان‌ها به غیرنظامیان هم آسیب وارد می‌کنند و یا موجب تخریب و تغییر محیط زیست می‌شوند و این آسیب‌رساندن و تغییر محیط زیست برگشت‌ناپذیر است (به وضع اولیه بر نمی‌گردد)».

به بیان دیگر:

«سلاح‌های کشتار جمعی سلاح‌هایی هستند که به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم از راه تخریب محیط زیست یا تخریب سازه‌های ساخت بشر به گروه‌های انسانی آسیب می‌رسانند و این آسیب‌رساندن برگشت‌ناپذیر است (قابل ترمیم و بهبود به وضع اولیه نیست) یا به کشتار گروهی انسان‌ها منجر می‌شوند و نمی‌توان در کاربرد این سلاح‌ها و آسیب‌رسانی آن‌ها میان نظامیان و غیرنظامیان تفکیک کرد؛ به‌گونه‌ای که هرگاه از این سلاح‌ها استفاده می‌شود در کنار نظامیان، شمار بسیاری از غیرنظامیان هم دچار کشتار و یا آسیب می‌شوند».

توضیح: الف) قید «قابل بهبود و ترمیم به وضع اولیه نبودن» که در تعریف ذکر شده است در پی رفع این توهم است که هر سلاحی در حد و توان خود آسیبی به محیط زیست و نسل آینده بشریت وارد می‌آورد، از آنجا که همه سلاح‌ها به‌نوعی محیط زیست را تخریب می‌کنند، باید تمامی سلاح‌ها جزء سلاح‌های کشتار جمعی طبقه‌بندی شوند، در حالی که از دیدگاه علوم نظامی و قوانین حقوقی، به هر سلاحی، سلاح کشتار جمعی گفته نمی‌شود. این تعریف با قید «قابل بهبود و ترمیم به وضع اولیه نبودن» در واقع سلاح‌هایی را که به طبیعت آسیب می‌رساند و یا به عقیم‌شدن موقت انسان منجر می‌شود و پس از مدتی طبیعت به حالت اولیه باز می‌گردد را از موضوع سلاح‌های کشتار جمعی خارج می‌کند.

ب) ممکن است تعریف فوق به لحاظ وجود عنوان «کشتار» مورد سؤال واقع شود که عنوان این تعریف که عبارت است از «سلاح‌های کشتار جمعی» آسیب‌های دیگر را در بر نمی‌گیرد و آنچه از عنوان بر می‌آید فقط کشتار است. در پاسخ باید گفت که در تسمیه کشتار

جمعی وجه اعم آن لحاظ شده است و منظور تنها «کشتار صرف» نیست؛ بلکه اعم از کشتار و دیگر آسیب‌ها است.

بررسی دین‌شناختی سلاح‌های کشتار جمعی از منظر اسلام

همان‌گونه که بیان شد، چهار مؤلفه و شرط برای کشتار جمعی بودن سلاح وجود دارد که عبارتند از: ۱. جمع میان نظامیان و غیر نظامیان؛ ۲. تخریب محیط زیست؛ ۳. ایجاد کشتار و تخریب گسترده؛ ۴. جبران‌ناپذیر بودن آن. از این نظر که «سلاح‌های کشتار جمعی» از سلاح‌های نوین هستند، به‌دست‌آوردن پیشینه «سلاح‌های کشتار جمعی» در ادبیات دینی با این کلیدواژه امری نارواست؛ اما از آنجا که سلاح‌های کشتار جمعی مرکب از این چهار مؤلفه هستند، به‌دست‌آوردن نظر اسلام در خصوص این چهار مؤلفه ما را به‌نظر اسلام در موضوع سلاح‌های کشتار جمعی رهنمون می‌کند.

جمع میان نظامیان و غیرنظامیان

«وَ قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» (بقره، ۱۹۰)؛ و در راه خدا، با کسانی که با شما می‌جنگند، نبرد کنید و از حد تجاوز نکنید، که خدا تعدی‌کنندگان را دوست نمی‌دارد.

مفسرین در تفسیر این آیه معتقدند: جمله «الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ» به‌صراحت بیان می‌دارد که مقاتله با کسانی جایز است که دست به اسلحه می‌برند؛ بنابراین هرگز غیرنظامیان به‌ویژه زنان و کودکان نباید مورد تهاجم واقع شوند؛ زیرا آن‌ها به مقاتله بر نخواستند. از این‌رو، مصونیت دارند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵/۲/۱۹). اصولاً وقتی که جنگ برای خدا و در راه خدا باشد، نباید در آن هیچ‌گونه تعدی و تجاوز باشد. درست به همین دلیل است که در جنگ‌های اسلامی برخلاف جنگ‌های عصر ما، رعایت اصول اخلاقی فراوانی توصیه شده است، مثلاً افرادی که سلاح به زمین بگذارند، کسانی که توانایی جنگ را از دست داده‌اند یا اصولاً قدرت جنگ ندارند، همچون مجروحان، پیرمردان، زنان و کودکان نباید مورد تعدی قرار بگیرند. باغستان‌ها و گیاهان و زراعت‌ها را نباید از بین ببرند و از مواد سمی برای زهرآلود کردن آب‌های آشامیدنی دشمن (جنگ شیمیایی و میکروبی) نباید استفاده کنند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵، ۱۹/۲-۲۰) صاحب مجمع‌البیان در تفسیر این آیه دو وجه را بیان می‌کند:

۱. فقط با کسانی نبرد کنید که مأمور به جنگ با آن‌ها شده‌اید و به جنگ دیگران نروید؛
۲. با کسانی که با شما سرجنگ دارند، بجنگید و از این مورد تجاوز نکنید و با کسانی نجنگید که با شما کاری ندارند (طبرسی، ۱۳۶۰، ج ۲: ۲۳۱).

شریف لاهیجی این آیه را چنین تفسیر می‌کند: مقاتله با کسانی تجویز شده است که صلاحیت قتال دارند و آن‌ها مردان جوان هستند؛ او زنان، کودکان، پیران و... را استثنا می‌کند (لاهیجی، ۱۳۷۳، ج ۱: ۱۷۷). در قوانین اسلامی نه تنها کشتار کودکان، زنان، کهن سالان و... منع شده است؛ بلکه در بخشی از سال آدمیان را از مطلق کشتار منع کرده است و تفاوتی میان نظامیان و غیرنظامیان در منع کشتار قائل نیست.

«إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ» (توبه، ۳۶).

اسلام با این قانون می‌خواهد آدمیان را به صلح و آشتی برساند و فرصتی برای تأمل فراهم کند و مزه زندگی در فضای نبود جنگ را به حامیان جنگ بچشاند و انسان‌ها را به صلح و دوستی برساند. امیرالمؤمنین حضرت علی (علیه السلام) قبل از شروع جنگ صفین به لشکریانش دستور جامعی می‌دهد:

لَا تُقَاتِلُوهُمْ حَتَّى يَبْدَأَوكُمْ، فَإِنَّكُمْ بِحَمْدِ اللَّهِ عَلَى حُجَّتِهِ، وَ تَرَكْتُمْ إِيَّاهُمْ حَتَّى يَبْدَأَوكُمْ حُجَّتَهُ أُخْرَى لَكُمْ عَلَيْهِمْ؛ فَإِذَا كَانَتْ الْهَزِيمَةُ بِإِذْنِ اللَّهِ فَلَا تَقْتُلُوا مُذْبِرًا وَلَا تُصِيبُوا مُعَوَّرًا وَلَا تُجْهِزُوا عَلَى جَرِيحٍ، وَلَا تَهَيِّجُوا النِّسَاءَ بِأَذَى وَإِنْ شَتَمْنَ أَعْرَاضَكُمْ وَ سَبَبْنَ أَمْرَاءَكُمْ... (نهج البلاغه، نامه ۱۴).

«با آن‌ها نجنگید تا جنگ را آغاز کنند، چه اینکه شما بحمدالله (برای حقانیت خود) حجت و دلیل دارید و وا گذاشتن آن‌ها تا نبرد را آغاز کنند، حجت دیگری است به سود شما و بر زیان آنان، آنگاه که به اذن خدا آنان را شکست دادید، فراریان را نکشید و بر ناتوان‌ها ضربه نزنید و مجروحان را به قتل نرسانید و با اذیت و آزار، زنان را به هیجان نیاورید، هرچند به شما دشنام دهند و به سرانتان ناسزا گویند».

از امام صادق (ع) نقل شده که پیامبر اکرم (ص) از کشتن زنان، کسانی که به جنگ بر نخواستند (غیرنظامیان)، نابینایان، کهن سالان، مجانین و کودکان نهی می‌کردند (عاملی، ۱۴۰۹: ۶۴).^۱ منابع اهل سنت نیز مملو از منع جمع میان نظامیان و غیرنظامیان است و اعمال زیر در آن‌ها ممنوع است:

۱. مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْمُنْقَرِيِّ عَنْ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ فِي حَدِيثٍ أَنَّهُ سَأَلَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النِّسَاءِ كَيْفَ سَقَطَتِ الْجَزِيَّةُ عَنْهُنَّ وَ رُفِعَتْ عَنْهُنَّ قَالَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ص نَهَى عَنِ قَتْلِ النِّسَاءِ وَ الْوُلْدَانِ فِي دَارِ الْحَرْبِ إِلَّا أَنْ يُقَاتِلْنَ فَإِنْ قَاتَلَتْ أَيْضًا فَأَمْسِكْ عَنْهَا مَا أَمَكْتِكَ وَ لَمْ تَخَفْ خَلًّا فَلَمَّا نَهَى عَنِ قَتْلِهِنَّ فِي دَارِ الْحَرْبِ كَانَ فِي دَارِ الْإِسْلَامِ أَوْلَى وَ لَوْ اسْتَنْعَتْ أَنْ تُؤَدَّى الْجَزِيَّةَ لَمْ يُمَكَّنْ قَتْلُهَا فَلَمَّا لَمْ يُمَكَّنْ قَتْلُهَا رُفِعَتْ الْجَزِيَّةُ عَنْهَا وَ لَوْ امْتَنَعَ الرَّجَالُ أَنْ يُؤَدُّوا الْجَزِيَّةَ كَانُوا نَاقِضِينَ لِلْعَهْدِ وَ حَلَّتْ دِمَاؤُهُمْ وَ قَتْلُهُمْ لِأَنَّ قَتْلَ الرَّجَالِ مُبَاحٌ فِي دَارِ الشَّرْكِ وَ كَذَلِكَ الْمُفْعَدُ مِنَ أَهْلِ الذَّمِّ وَ الْأَعْمَى وَ الشَّيْخُ الْفَاقِي وَ الْمَرْأَةُ وَ الْوَلْدَانُ فِي أَرْضِ الْحَرْبِ فَمِنْ أَجْلِ ذَلِكَ رُفِعَتْ عَنْهُمْ الْجَزِيَّةُ

«کشتن افراد غیرمباشر در جنگ. فقط کسانی مباشر در جنگ هستند که توان جسمی برای جنگیدن داشته باشند (المقاتل من له بنیه للقتال)، اما کودکان، زنان، خادمان، و بردگانی که همراه اربابان خود هستند و هنوز به شکل عملی وارد جنگ نشده‌اند، نابینایان، راهبان، زاهدان، سال‌خوردگان، کسانی که توان جنگیدن ندارند، دیوانگان، و مجانین، مقاتل نیستند» (حمیدالله، ۱۳۸۶: ۲۳۲). در برخی دیگر از منابع اهل سنت این موارد نیز ممنوع است: «کشتن دهقانان، هنگامی که نمی‌جنگند و نتیجه جنگ برای آن‌ها تفاوتی ندارد و تعرض به کسبه، بازرگانان و خدمه و امثال آن‌ها تا زمانی که در جنگ فعال نیستند» (حمیدالله، ۱۳۸۶: ۲۳۴).

تخریب محیط زیست

خداوند آبادانی زمین را به انسان‌ها واگذار کرده و فرموده است: «وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا» (هود، ۶۱) و آبادی آن را به شما وا گذاشت؛ «وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ» (بقره، ۱۰۵) هنگامی که روی بر می‌گردانند (و از نزد تو خارج می‌شوند)، در راه فساد در زمین، کوشش می‌کنند و زراعت‌ها و چهارپایان را نابود می‌سازند (با اینکه می‌دانند) خدا فساد را دوست نمی‌دارد.

به کارگیری سلاح‌های کشتار جمعی باعث فساد زمین و افساد در آن می‌شود. در روایت منقول از امام علی (علیه‌السلام) نابودی زمین و نباتات و جانداران از روی ظلم (انسان‌ها) و سو سریرت (انسان) افساد است (کلینی، ۱۴۰۷: ۲۸۹).

وَيُكِنُّ نَظْرُكَ فِي عِمَارَةِ الْأَرْضِ أُبْلَغَ مِنْ نَظْرِكَ فِي اسْتِجْلَابِ الْخَرَاجِ، لِأَنَّ ذَلِكَ لَا يَذْرُؤُ إِلَّا بِالْعِمَارَةِ... (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). اهتمام تو به آبادکردن زمین، بیش از همت گماردن تو، به جمع درآمد باشد.

برخی از اندیشمندان همچون آیت‌الله جوادی آملی با استناد به حدیثی از نبی مکرم اسلام حفظ محیط زیست را امری مقدس می‌داند و چنین می‌نگارد: «من اماط عن طریق المسلمین ما یوذیهم، کتب الله له اجر قراءه اربع ماه آیه، کل حرف بعشر حسنات» (مجلسی، ۵۰/۷۵) هر کس از راه مسلمانان، چیزی را که باعث آزار رهگذر است بر طرف کند، خداوند اجر خواندن چهارصد آیه قرآن را در نامه عمل او ثبت می‌کند که ثواب قرائت هر حرف، ده حسنه است. منظور از راه فقط راه زمینی نیست؛ بلکه شامل معبر دریایی و پل ارتباط هوایی نیز می‌شود. مقصود از چیزی که آزار می‌کند، فقط موانع عبوری نیست؛ بلکه هرچه مایه اذیت عابران است و بعضی از مزایای سلامت یا نشاط جامعه را از بین می‌برد، مانند بوی زباله، دود کارخانه، آلودگی صوتی و سنگینی ترافیک مشمول سخن نغز آن حضرت است و قداست رعایت اصول زیست‌محیطی همسان حرمت تلاوت متن مقدس دینی است.

از اینجا به قذارت (پلیدی) مقابل پی برده، معلوم می‌شود که اگر دولت یا ملتی عمداً به فضای سبز و سالم و نشاط‌آور نیندیشد، از آرایش آن پرهیز نکنند، منطقه زرین خداداد طبیعت را آلوده کنند یا در قبال آلوده کردن صاحبان کارگاه‌های سودجو، مهر بی‌مهری بر لب بزنند و خاموش شوند، مشمول قهر خدای قاهر می‌شوند و قعر دوزخ جایگاه آنان خواهد بود (جوادی آملی، ۱۳۹۲: ۸۵-۸۶).

برخی دیگر با استفاده از تعالیم اسلام نتیجه می‌گیرند که انسان در قبال طبیعت و کل عالم مسئول است، پیش از آنکه حقی داشته باشد. ... در بینش اسلامی مسئولیت مقدم بر حقوق است، آن‌هم مسئولیت در مقابل خدا، جهان و دیگر انسان‌ها. ... و این بینش اسلامی (عالم، عالم خدا است و ما در مقابل خدا مسئولیم، - وَ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهَ اللَّهِ (بقره، ۱۱۵) به هر سو رو کنیم آنجا روی به خداست موجب می‌شود که کل عالم به مثابه شخص باشد که در قبالش مسئولیم (پورمحمدی، ۱۳۸۷: ۲۹۶).

ایجاد کشتار و تخریب گسترده و جبران ناپذیر بودن آن

از دو واژه «فساد» و «یهلک» که در آیه ۱۰۵ سوره بقره آمده است می‌توان برای «جبران ناپذیری» بهره جست. در این آیه شریفه آمده است:

«وَ إِذَا تَوَلَّى سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ» (بقره، ۱۰۵)

و چون برگردد [یارباستی یابد] کوشش می‌کند که در زمین فساد کند و کشت و نسل را نابود سازد و خداوند تباہکاری را دوست ندارد.

فساد در لغت به معنای تباہی است و راغب در کتاب مفردات آن را به خروج شیء از اعتدال معنی می‌کند و کلمه «هلک» به معنی مرگ و فنا است (معلوف). راغب «هلک» را به معنای استحاله، فساد و مرگ می‌داند. علامه طباطبایی در تفسیر این آیه می‌فرماید: فساد و نابودی در زراعت و نسل آدمی به فساد در زمین خواهد انجامید؛ چرا که قوام نوع انسانی در بقای حیاتش به غذا و تولید مثل است، اگر غذا نخورد می‌میرد و اگر تولید مثل نکند نسلش قطع می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۱۴۴) و خداوند فساد را دوست نمی‌دارد. بنا بر این هدف از فسادی که خداوند آن را دوست نمی‌دارد، فساد و هلاکت است و در معنی هلاکت و فساد معنای برگشت ناپذیری نهفته است.

«مِنْ أَجْلِ ذَٰلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعَدَ ذَٰلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ» (مائده، ۳۲).

آیت الله مکارم شیرازی در تفسیر این آیه می‌گویند: «این آیه در حقیقت بحثی را که درباره قتل نفس بیان می‌کند و جزای افراد متجاوز را که به روی مسلمانان اسلحه می‌کشند و با تهدید به مرگ و حتی کشتن، اموالشان را به غارت می‌برند، با شدت هرچه بیشتر تر بیان می‌کند و می‌گوید: کیفر کسانی که با خدا و پیامبر به جنگ برمی‌خیزند و در روی زمین فساد می‌کنند، این است که یکی از چهار

مجازات درباره آن‌ها اجرا شود: ۱. کشته شوند؛ ۲. به دار آویخته شوند؛ ۳. دست‌وپای آن‌ها به‌طور مخالف (دست راست با پای چپ) بریده شود؛ ۴. از زمینی که در آن زندگی می‌کنند، تبعید شوند».

برخی نمونه‌های بارز سلاح‌های کشتار جمعی و پیامدهای به‌کارگیری آن‌ها

نگاهی به برخی از مصادیق سلاح‌های کشتار جمعی به درک بیشتر نسبت به موضوع این پژوهش کمک خواهد کرد. از مهم‌ترین سلاح‌های کشتار جمعی، سلاح هسته‌ای است؛ از این‌رو در ادامه چستی این سلاح را توضیح می‌دهیم.

سلاح‌های هسته‌ای^۱

اولین استفاده از سلاح هسته‌ای، بمباران اتمی هیروشیما در ۶ آگوست ۱۹۴۵ (Wirtz, 2005: ix) و دومین استفاده سه روز بعد از آن بر روی ناکازاکی بود. بمب‌های هیروشیما و ناکازاکی به ترتیب «پسر کوچک» و «مرد چاق» نام‌گذاری شدند. طرح اتمی اول از ارتفاع ۹۴۵۵ متری رها شد و در ۲۲۴ متری بالای هدف منفجر شد. قدرت این بمب حدود ۱۳ تن بود و ۱۳ کیلومتر مربع از شهر را ویران کرد و ۷۸ هزار نفر را کشت. قدرت بمبی که روی ناکازاکی انداخته شد بیش از ۲۲ تن بود و حدود ۳۹ هزار نفر را کشت و ۶/۷ کیلومتر مربع را تخریب کرد. خسارت و میزان تلفات در هدف دوم کمتر بود؛ به‌دلیل اینکه بمب به اشتباه در منطقه نامناسبی انداخته شد و زمین این ناحیه جان مردم زیادی را از اثرات انفجار و آتش‌سوزی حفظ کرد (نوریس، ۱۳۸۳: ۶۴-۶۵).

انفجار هسته‌ای پنج عامل مخرب را در پی دارد: ۱. قدرت تخریب؛ ۲. موج انفجار؛ ۳. سوختگی‌های حرارتی بر اثر گرمای شدید؛ ۴. تشعشع اولیه ناشی از انفجار اتمی؛ ۵. تشعشع ناشی از بارش رادیواکتیو (پورحیدری، ۱۳۸۶: ۱۷۱). این عوامل را در قالب چهار ویژگی برجسته یک انفجار هسته‌ای می‌توان بیان کرد: موج، حرارت، تشعشع و پالس‌های الکترومغناطیس. این عوامل علاوه بر کشتار گروهی انسان‌ها به سازه‌های بشری و محیط زیست آسیب وارد می‌کنند؛ به‌گونه‌ای که نسل آتی آدمیان از آسیب‌های وارده ایمن نیستند.

سلاح‌های شیمیایی^۲

سلاح‌های شیمیایی به سلاح‌هایی گفته می‌شود که با ترکیبات خاص شیمیایی به‌وجود می‌آیند و در صورت کاربرد مؤثر علیه انسان، حیوان یا گیاه، به مرگ یا ضایعات شایان توجه دائمی یا موقتی در ساختار اندامی آن‌ها منجر می‌شود. این مواد می‌توانند به‌صورت جامد، مایع یا گاز استفاده شوند.

رژیم بعث عراق در طول جنگ ایران و عراق با نقض معاهدات بین‌المللی، وسیع‌ترین

1. Nuclear Weapons
2. Chemical Weapons

حملات شیمیایی پس از جنگ جهانی اول را مرتکب شد. بر اساس گزارش‌های بازرسان سازمان ملل متحد از سال ۱۹۸۴ تا ۱۹۸۸ رژیم بعث عراق در موارد متعددی از گاز خردل علیه رزمندگان ایرانی و غیرنظامیان ساکن روستاها و شهرهای مرزی ایران استفاده کرده است (خاطری، ۱۳۸۶: ۵۷). در نتیجه شمار بسیاری از کودکان، بانوان و سال‌خوردگان بر اثر سلاح‌های شیمیایی جان خود را از دست داده‌اند. افراد بسیاری پس از گذشت ۳۵ سال از حملات شیمیایی صدام،^۱ به عوارض و بیماری‌های ناشی از مصدومیت شیمیایی مبتلا هستند و دوران بیماری سختی را تحمل می‌کنند که نیازمند مراقبت‌های پزشکی هستند؛ به‌علاوه نسل آن‌ها نیز از آثار سوء این سلاح‌ها ایمن نیستند.

در اینجا به اقتضای بحث، خردل تقطیرشده را توضیح می‌دهیم: خردل تقطیرشده قدرت خورندگی زیادی برای بافت‌های بدن انسان دارد. اگر به‌سرعت از روی بدن رفع آلودگی نشود، پوست قرمز شده با گذشت ۴ تا ۶ ساعت جوش‌های آبکی ایجاد می‌شود. پوست این تاول‌ها بسیار نازک است و در اثر ضربه کوچکی تاول پاره شده و در این صورت شرایط مصدوم دشوارتر می‌شود. اگر محتویات تاول‌ها به نقاط دیگر پوست تماس یابد، باعث ایجاد تاول جدید در آن نقطه خواهد شد. مجاورت طولانی با عامل، روی مغز استخوان تأثیر خواهد گذاشت که این برای سیستم ایمنی خطرناک است. غشاهای مخاطی (چشم‌ها، دهان و بینی) و مناطقی از بدن که غدد عرق بیشتری دارد مانند زیر بغل، مناطق تناسلی و کشاله‌ران نسبت به عامل خردل تقطیرشده آسیب‌پذیرترند.

تشریح بدن قربانیانی که توسط گاز خردل جان باخته‌اند؛ نشان می‌دهد که تمام دستگاه تنفسی این افراد از موکوس زرد رنگ پر شده بود و برونش‌ها چرک زیادی دارند. هنگامی که حفره قفسه سینه در عمل تشریح باز می‌شود، گاز ته‌نشین شده باقیمانده در ریه قربانیان می‌تواند بر افراد حاضر در اتاق عمل تأثیر بگذارد. اثرات جانبی اینگونه در معرض قرارگرفتن ثانویه برای کادر پزشکی هنگامی که با بیماران شیمیایی گاز خردل سروکار دارند مشکلی حل نشده است (نوریس، ۱۳۸۳: ۳۱-۳۲).

سلاح‌های بیولوژیک^۲

سلاح‌های بیولوژیک بیشتر شامل میکروارگانیسم‌هایی هستند که موجب بروز بیماری می‌شوند. میکروارگانیسم‌هایی چون باکتری‌ها، ویروس‌ها و قارچ‌ها که بیشتر به‌منظور ناتوان‌ساختن انسان‌ها یا کاستن قدرت مقاومت آن‌ها در ناحیه‌ای پخش می‌شوند؛ صرف‌نظر از موضوع

۱. رئیس جمهور عراق

آسیب وارد ساختن به انسان‌ها از سلاح‌های بیولوژیک علیه حیوانات اهلی یا غلات نیز استفاده می‌شود تا بدین ترتیب به معاش و اقتصاد یک کشور آسیب وارد شود (احمدی، ۱۳۷۵: ۱).

ویژگی‌های سلاح‌های بیولوژیک

سلاح‌های بیولوژیک در مقایسه با دیگر انواع سلاح‌ها چند ویژگی منحصر به فرد دارند:

۱. تأثیر آن‌ها آنی نیست. قبل از اینکه نشانه‌های بیماری شروع به ظاهر شدن کنند، دوره‌ای بایده‌سپری شود که از چند ساعت تا هفته‌ها طول می‌کشد؛
 ۲. برای دستیابی به تأثیر مدنظر تنها به مقادیر ناچیزی از این سلاح نیاز است. از آنجایی که سلاح‌های میکروبی خود تکثیر می‌شوند، یک دوز بسیار کم از عامل عفونت‌زا کافی خواهد بود؛
 ۳. عملیات کوچک با سلاح‌های بیولوژیک بیماری‌زا علیه هدفی محدود و ناحیه‌ای می‌تواند به بروز یک همه‌گیری گسترده منجر شود.
- سلاح‌های بیولوژیک مواد بی‌جان را نابود نمی‌کنند (احمدی و دیگران، ۱۳۴۵: ۲-۳).

بررسی آراء دین‌شناختی مقام معظم رهبری درباره سلاح‌های کشتار جمعی

در تعریف مقاله از سلاح‌های کشتار جمعی چهار مؤلفه و شرط برای کشتار جمعی بودن سلاح بیان شد که عبارت‌اند از: ۱. جمع میان نظامیان و غیرنظامیان؛ ۲. تخریب محیط زیست؛ ۳. ایجاد کشتار و تخریب گسترده؛ ۴. جبران‌ناپذیر بودن آن. همه آن‌ها را می‌توان در آرا و اندیشه‌های مقام معظم رهبری، امام خامنه‌ای پی جست:

۱. محیط زیست: امام خامنه‌ای بر اهمیت محیط زیست تأکید کرده و معتقدند که زمین و محیط زیست متعلق به همه است. اختصاصی به نسل خاصی ندارد و نباید در محیط زیست اهلاک حرث و اهلاک نسل اتفاق بیفتد: «نظر اسلام نسبت به زمین و آنچه در زمین است، یک‌جا قرآن می‌فرماید: وَ الْأَرْضَ وَصَّعَهَا لِلْأَنَامِ. زمین را یعنی این کره ارضی را برای انسان‌ها آفریدیم، مال همه است. متعلق به بعضی نیست. بعضی حق بیشتری از بعضی دیگری ندارند. متعلق به نسلی دون نسلی نیست؛ امروز متعلق به شما است. فردا متعلق به فرزندان شما، به نوه‌های شما و به دودمان شما تا آخر. در همه‌جای سطح کره زمین این جوری است. خلقت زمین مال انسان‌ها است. متعلق به آن‌ها است. در یک آیه دیگر می‌فرماید: خَلَقَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا؛ همه آنچه در زمین است و متعلق به زمین است، برای شما انسان‌ها آفریده شده است؛ بنابراین چون مال خودتان است، به نفع شما است، متعلق به شما است، نباید تخریش کنید» (بیانات مقام معظم رهبری ۱۳/۱۲/۹۳).

ایشان در ادامه می‌فرمایند:

«یک آیه دیگر درباره اللالخصام است، یعنی لجوج‌ترین، خبیث‌ترین، سرسخت‌ترین

دشمنان که خصوصیاتِ برایش ذکر می‌شود؛ یکی از خصوصیات این است: إِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ، حرث و نسل را از بین می‌برد، فاسد می‌کند... اِهْلَاكِ حَرْثٍ وَ اِهْلَاكِ نَسْلِ؛ این را خدای متعال فساد می‌داند، بعد هم می‌فرماید: وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ. حالا این چند آیه بود که من خواندم؛ ده‌ها روایت با مضامین عالی در اسلام، در متون دینی ما درباره زمین، درباره محیط زیست ما هست... قضیه محیط زیست خیلی قضیه مهمی است... بحران محیط زیست به همه بشر و به همه نسل‌ها آن وقت ضرر می‌زند» (بیانات مقام معظم رهبری ۹۳/۱۲/۱۷).

در جای دیگری چنین بیان می‌گویند:

«این قدرت‌ها توان هسته‌ای ضعیف‌شده را در جنگ ده، دوازده سال پیش که با عراق داشتند به‌کار بردند، در همین حوادث هم از آن استفاده کردند... که مایه قطع نسل و حرث شد؛ یهلک الحرث و النسل واللّه لایحب الفساد» (بیانات مقام معظم رهبری ۱۳۸۳/۴/۱). در خصوص جهت‌دهی به علوم و نحوه مواجهه با دانش جدید و تکنولوژی‌های پیشرفته می‌فرمایند: «امروز ما به‌واسطه پیشرفت‌های علمی کشور، می‌توانیم برخی از پیچیده‌ترین و پیشرفته‌ترین فناوری‌های دنیا را بسازیم که مایه افتخار است؛ اما این پیشرفت‌ها قبلاً به‌وسیله دانشمندان دیگر کشورها به‌دست آمده است؛ بنابراین باید به‌دنبال تولید محصولات جدید علمی باشیم که دانش بشری تاکنون نتوانسته است آن‌ها را به‌دست آورد و آثار مخربی هم برای بشریت نداشته باشند».

ایشان در همین خصوص به دانش هسته‌ای به‌عنوان یکی از پیشرفت‌های مهم و پیچیده علمی بشریت اشاره می‌کنند: «این دانش، با وجود اهمیت زیادی که دارد؛ اما زمینه‌ساز تولید سلاح مخرب اتمی شده که صددرصد بر ضد بشریت است» (بیانات مقام معظم رهبری ۹۳/۳/۱۹).

۲. جمع میان نظامیان و غیرنظامیان، ایجاد کشتار و تخریب گسترده و جبران‌ناپذیر بودن آن: «از زمانی که انفجار نخستین جنگ‌افزارهای هسته‌ای توسط دولت ایالات متحده در هیروشیما و ناکازاکی فاجعه‌ای انسانی با ابعاد بی‌سابقه در تاریخ آفرید و امنیت بشری را با تهدیدی عظیم مواجه ساخت، ضرورت نابودی کامل این سلاح‌ها مورد اجماع قاطع جامعه جهانی قرار داشته است. استفاده از سلاح هسته‌ای نه تنها به کشتار و تخریب گسترده منجر شد؛ بلکه میان همه ملت، نظامی و غیرنظامی، کوچک و بزرگ، زن و مرد و کهنسال و خردسال تمایزی قائل نشد و آثار ضدبشری آن مرزهای سیاسی و جغرافیایی را در نوردید؛ حتی به نسل‌های بعدی نیز خسارت‌های جبران‌ناپذیر وارد کرد؛ بنابراین هرگونه استفاده و حتی تهدید به استفاده از این سلاح، نقض جدی مسلم‌ترین قواعد بشردوستانه و مصداق بارز جنایت جنگی به‌شمار می‌آید» (پیام مقام معظم رهبری به نخستین کنفرانس بین‌المللی خلع سلاح هسته‌ای و عدم اشاعه، ۸۹/۱/۲۸).

نگاهی به دیدگاه‌های فقهی دربارهٔ سلاح‌های کشتار جمعی

هم در میان عموم فقهای اهل سنت و هم در میان عموم فقهای امامیه معاصر کاربرد سلاح‌های کشتار جمعی مردود اعلام شده است. برای نمونه بر اساس فتوای صریح مقام معظم رهبری: «به اعتقاد ما افزون بر سلاح هسته‌ای، دیگر انواع سلاح‌های کشتار جمعی، نظیر سلاح شیمیایی و سلاح میکروبی نیز تهدیدی جدی علیه بشریت تلقی می‌شوند. ملت ایران که خود قربانی کاربرد سلاح شیمیایی است، بیش از دیگر ملت‌ها خطر تولید و انباشت این‌گونه سلاح‌ها را حس می‌کند و آماده است همهٔ امکانات خود را در مسیر مقابله با آن قرار دهد. ما کاربرد این سلاح‌ها را حرام و تلاش برای مصونیت‌بخشیدن ابناء بشر از این بلا بزرگ را وظیفهٔ همگان می‌دانیم» (www.khamenei.ir) (تأکیدها افزوده شده است). همچنین برخی از فقهای معاصر برای استنباط حکم حرمت این دسته از سلاح‌ها از مفهوم «سم» استفاده کرده‌اند که در برخی از روایات وارد شده و مورد نهی اکید قرار گرفته است (صدر، ۱۴۲۰، ج ۲: ۳۸۵).

در میان فقهای اهل سنت نیز دیدگاه غالب بر این است که هرگونه استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی حرام است. این مطلب را می‌توان در عبارات متون فقهی و حتی سایر متون دینی علمای اهل سنت دید. در عموم متون فقهی و حقوقی کشورهای عربی ضمن بررسی احکام مختلف سلاح از جمله، تولید، تملک، کاربرد و ذخیره‌سازی حرمت استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی یا همان «اسلحه الدمار الشامل» بیان شده است (آل شیخ، ۲۰۱۰: ۴۵-۱۰۳). همچنین در متون فقه مقارن نیز به این مطلب اشاره شده است. برای نمونه در کتاب الفقه المقارن آمده است:

«الإسلام لا یرضا أبداً و تحتای ذریعه بالاضرار بالآخرین، و قد ورد هذا المعنی فی الحدیث المشهور: «لا ضرر» الوارد فی کتب أهل السنه و الشیعه عن رسول الله صلی الله علیه و آله (مسند أحمد، ج ۱: ۳۱۳)، و یبین هذه الحقیقه و هی أن الإسلام یمنع من إنتاجی شیء یضر بالفرد و المجتمع، و خاصه فیما إذا أدى هذا الإنتاج إلى أضرار اجتماعیه کبیره أو سحق حقوق شریحه واسعة من المجتمع، من قبیل المنتجات التي تلوث البیئه، و تضر بحیاه الحيوانات البریه و المائیه و تخریب الغابات و تلویث البحار، أو إنتاج أسلحه الدمار الشامل» (مکارم شیرازی، ۱۳۹۰، ج ۲: ۳۲۱).

همان‌گونه که از این عبارت به دست می‌آید عموم قاعدهٔ لاضرر هرگونه ضرر به جامعهٔ اسلامی از جمله ضرر ناشی از کاربرد سلاح‌های کشتار جمعی را شامل می‌شود. از این رو، در میان فرق مختلف اسلامی هیچ فقهی نمی‌تواند از عمومات ادلهٔ شرعی، جواز استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی را استفاده کند.

نتیجه

بر اساس بررسی‌هایی که گذشت به این نتیجه می‌رسیم که نخستین بار اصطلاح «سلاح‌های کشتار جمعی» را رافائل لومکندر در سال ۱۹۴۴ برای نشان‌دادن سفاکی‌های نازی‌ها در اروپا به‌کار برده است. نخستین سند بین‌المللی که در آن واژه «کشتار جمعی» به‌صراحت به‌کار گرفته شده است کیفرخواست ۱۸ اکتبر ۱۹۴۵ علیه جنایت‌کاران (جنگی) آلمانی در دادگاه نورنبرگ است. منظور از سلاح‌های کشتار جمعی سلاح‌هایی است که به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم به انسان‌ها آسیب می‌رساند و این آسیب‌رساندن برگشت‌ناپذیر است (قابل ترمیم و بهبود به وضع اولیه نیست). به کشتار گروهی انسان‌ها منجر می‌شوند و نمی‌توان در کاربرد این سلاح‌ها و آسیب‌رسانی آن‌ها میان نظامیان و غیرنظامیان تفکیک کرد؛ به‌گونه‌ای که هرگاه از این سلاح‌ها استفاده می‌شود در کنار نظامیان، شمار بسیاری از غیرنظامیان هم دچار کشتار و آسیب می‌شوند.

در آراء مقام معظم رهبری امام خامنه‌ای (مد ظله العالی) مؤلفه‌های سلاح کشتار جمعی عبارت است از هرگونه سلاحی که نه تنها به کشتار و تخریب گسترده منجر می‌شود؛ بلکه میان آحاد ملت، نظامی و غیرنظامی، کوچک و بزرگ، زن و مرد و کهنسال و خردسال تمایزی قائل نمی‌شود و آثار ضدبشری آن مرزهای سیاسی و جغرافیایی را در می‌نوردد؛ حتی به نسل‌های بعدی نیز خسارت‌های جبران‌ناپذیر وارد می‌سازد؛ بنابراین هرگونه استفاده و حتی تهدید به استفاده از این سلاح، نقض جدی مسلم‌ترین قواعد بشردوستانه و مصداق بارز جنایت جنگی به شمار می‌آید.

بنابراین در تعالیم اسلام و آیات و روایات، مستنداتی در زمینه سلاح‌های کشتار جمعی در قالب مؤلفه‌های این تعریف وجود دارد که همگی بر منع کاربرد سلاح‌های کشتار جمعی دلالت دارند. در این حکم (ممنوعیت کاربست)، تفاوتی در میان آراء مذاهب اسلامی وجود ندارد. با وجود به‌کارگیری سلاح‌های کشتار جمعی از سوی دشمن بازم مسلمانان به کاربست سلاح‌های کشتار جمعی مجاز نیستند و استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی در هر صورت، عملی غیرانسانی محسوب می‌شود. حتی تهدید (نه به‌کارگیری) دشمن با سلاح‌های کشتار جمعی از نظر فقهای شیعه ممنوع است و از عموم ادله «تَرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ» خارج است (مکارم شیرازی: استفتاء، کد رهگیری: ۹۴۰۹۲۲۰۱۵۸).

منابع و مأخذ

الف) فارسی و عربی

۱. قرآن کریم، ترجمه محمد مهدی فولادوند.
۲. نهج البلاغه، ترجمه فیض الاسلام.
۳. بیانات معظم رهبری حضرت امام خامنه‌ای (مد ظله العالی) قابل دسترسی در سایت: www.khamenei.ir
۴. احمد بن حنبل (بی تا)، مسند احمد، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۵. اردبیلی، محمد علی (۱۳۶۸)، «کشتار جمعی»، مجله حقوقی، شماره یازدهم، پاییز و زمستان.
۶. آل شیخ، عبدالوهاب بن حسن (۲۰۱۰)، احکام حیازه الاسلحه، الرياض: جامعه النایف العربیه.
۷. ایلی باگزیا، اماکولی (۱۳۸۶)، ماندم تا روایت کنم یافتن خدا در بحبوحه کشتار جمعی رواندا، ترجمه نادره میرمحمدعلی، تهران: نشر راستین.
۸. پورحیدری، غلامرضا و سیدمسعود خاتمی (۱۳۸۶)، بحران‌های هسته‌ای، بیولوژیک و شیمیایی: اقدامات فوری و حفاظت جامعه، تهران: مؤسسه آموزش عالی علمی- کاربردی هلال احمر ایران.
۹. پورمحمدی، علی (۱۳۸۷)، مبانی فلسفی اخلاق زیست‌محیطی، تهران: مؤسسه فرهنگی حقوقی سینا، دانشگاه امام حسین (ع).
۱۰. جعفری، علی اکبر (۱۳۸۸)، «اتحاد آمریکا-اسرائیل و مبارزه با سلاح‌های کشتار جمعی در خاورمیانه»، فصلنامه سیاست، شماره ۳، دوره ۳۹.
۱۱. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۲)، اسلام و محیط زیست، قم: مرکز نشر اسرا.
۱۲. حر عاملی، محمدحسن (۱۴۰۹)، وسائل الشیعه، ۱۵ ج، قم: مؤسسه آل‌البیت.
۱۳. حکمت‌نیا، محمود (۱۳۹۲)، «سلاح‌های کشتار جمعی و مبانی فقهی حقوقی ممنوعیت استفاده از آن‌ها»، فصلنامه حقوق اسلامی، شماره ۲۸، سال ۱۰، پاییز.
۱۴. حمیدالله، محمد (۱۳۸۶)، سلوک بین‌المللی دولت اسلامی، ترجمه سید مصطفی محقق داماد، تهران: مرکز نشر علوم انسانی.
۱۵. خاطری، شهریار (۱۳۸۶)، جنگ شیمیایی عراق علیه ایران به روایت اسناد سازمان ملل، انتشارات صریح.
۱۶. راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن.
۱۷. رضائیان، مهرداد (۱۳۸۳)، حقوق بین‌الملل ناظر بر نحوه هدایت مخاصمات، مجموعه کنوانسیون‌های لاهه و برخی اسناد بین‌المللی دیگر، تهران: نشر سرسم.
۱۸. سیاه‌رستمی، هاجر (۱۳۸۳)، قواعد اساسی کنوانسیون‌های ژنو ۱۹۴۹ و پروتکل‌های الحاقی ۱۹۷۷، تهران: انتشارات سرسم.
۱۹. شریف لاهیجی، محمدبن علی (۱۳۷۳)، تفسیر شریف لاهیجی، تهران: دفتر نشر داد.
۲۰. شورای ملی تحقیقات آمریکا کمیته اثرات زمین نفوذ هسته‌ای و سایر سلاح‌ها (۱۳۸۹)، اثرات سلاح‌های زمین نفوذ هسته‌ای و سایر سلاح‌ها، گروه مترجمان، تهران: دانشگاه امام حسین (ع).
۲۱. صدر، سیدمحمد (۱۴۲۰)، ماوراء الفقه، بیروت: دارالاضواء.
۲۲. طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۷۴)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۳. طبرسی، ابو علی فضل بن حسن (۱۳۶۰)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: انتشارات فراهانی.
۲۴. طوسی، نصیرالدین (۱۳۸۱)، الجوهر النضید فی شرح منطق التجرید، قم: منشورات بیدار.
۲۵. علیدوست، ابوالقاسم (۱۳۹۱)، «فقه تولید انباشت و کاربرد سلاح‌های نامتعارف با محوریت فقه امامیه»، فصلنامه حقوق اسلامی، شماره ۳۸، سال ۱۰.

۲۶. فاضل لنکرانی، محمدجواد (۱۳۹۲)، «تولید و استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی از دیدگاه فقه اسلامی»، فصلنامه حقوق اسلامی، شماره ۳۹، سال ۱۰.
۲۷. کلینی، محمد (۱۳۷۵)، اصول کافی، ترجمه و تحقیق محمد باقر کمره‌ای، تهران: انتشارات اسوه.
۲۸. لطفیان، سعیده (۱۳۸۸)، «جنگ‌افزارهای کشتار جمعی و کنترل تسلیحات در خاورمیانه»، فصلنامه بین‌المللی روابط خارجی، شماره ۱، سال ۱.
۲۹. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۴)، بحار الانوار، ج ۷۵، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۳۰. معلوف، لوئیس (۱۹۹۲)، المنجد فی اللغة، ج ۳۳، بیروت: دارالمشرق.
۳۱. المکارم الشیرازی، ناصر (۱۳۹۰)، الفقه المقارن، قم: دار نشر امام علی.
۳۲. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۵)، تفسیر نمونه، ج ۲، ج ۲۸، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۳۳. مکارم شیرازی، ناصر: استفتاء، کد رهگیری: ۹۴۰۹۲۲۰۱۵۸.
۳۴. موسویان، سید حسین و دیگران (۱۳۸۷)، «خاورمیانه به‌عنوان منطقه‌ای عاری از سلاح‌های کشتار جمعی چشم‌انداز جدید»، فصلنامه راهبرد، شماره ۴۸، سال ۱۶.
۳۵. نبوی، لطف‌الله (۱۳۸۳)، مبانی منطق جدید، تهران: انتشارات سمت.

ب) خارجی

36. Hashmi, S.,(2004). *Ethics and Weapons of Mass Destruction*. Cambridge: Cambridge University Press.
37. Whemier, et al . (2006). *oxford Advanced learners Dictionary* 7th edition. Oxford: Oxford University Press.
38. Jeannie L. Kerry M. Kartchner ,Jeffrey A. Larsen(2009), *Strategic Culture And Weapons Of Mass Destruction*, Palgrave Macmillan, United States, New York.
39. Eric A. Croddy and James J.Wirtz, Editors(2005), *Weapons of Mass Destruction, An Encyclopedia of Worldwide Policy, Technology, and History*, Volume 2, Abcoclio, Santa Barbara, California.
40. Nwanna, G. I. (ed.) (2005). *weapons of mass destruction; what you should know: A Citizens Guide to Biological; Chemical and Nuclear Agents & Weapons* Baltimore; Maryland.
41. <http://rasekhoon.net/article/print/>
42. <http://fa.wikipedia.org/wiki/1394/3/4>
43. <http://farsi.khamenei.ir/message-content?id=9171>
44. http://genocidal.ir/index.php?option=com_1394/2/9